

IJTIMOY XAVF OSTIDA QOLGAN BOLALAR BILAN PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ISHLARNI TASHKIL ETISH

Kuchkarova Fazilat Xankeldiyevna

Zarmed universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasini mudiri, dotsent

Sherqulova Nilufar Istamovna, Amonova Mohigul Nasrullayevna

Samarqand Zarmed universiteti talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiylashuv jarayonida duch keladigan psixologik-pedagogik muammolar va ularni kelib chiqish sabablari va oqibatlarini topish hamda yechimlari haqida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: “Xavfli oila”, ijtimoiy moslashuv, xavf tushunchasi, psixologik yondashuv, xatar, xavf guruhi.

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические проблемы, с которыми сталкиваются дети дошкольного возраста в процессе социализации, их причины и последствия, а также пути решения.

Ключевые слова: «Семья риска», социальная адаптация, концепция риска, психологический подход, риск, группа риска.

Abstract. This article discusses the psychological and pedagogical problems that preschool children face in the process of socialization, their causes and consequences, and their solutions.

Key words: "Risk family", social adaptation, concept of risk, psychological approach, risk, risk group.

Ijtimoiy ishda xatar guruhidagi oilalar va bolalar muammosini o‘rganishda “xavf” tushunchasi asosiy o‘rin egallaydi. Ilmiy adabiyotlarda bu tushuncha madaniy muhit va ijtimoiy jarayonlar o‘lchamida sodir etilgan yoki sodir etilish ehtimoli mavjud bo‘lgan holat sifatida qayd etiladi. “Xavf” tushunchasi grekcha risikon – jarlik ma’nosini anglatib, asosan quyidagi mazmunda qo‘llaniladi: bu – sodir bo‘lish yoki sodir bo‘lmaslik ehtimoli yuqori bo‘lgan kutilmagan salbiy imkoniyatdir.

Bugungi kunda xavfning turli ko‘rinishlari fan va bilim sohalari tomonidan o‘rganilmoqda. Psixologiya, iqtisodiyot (iqtisodiy xavflar), mehnat va aholi turmush tarzini himoyalash tizimi, ekologiya, pedagogika va ijtimoiy ish sohasi shular jumlasidandir. Masalan psixologik lug‘atda xavf, sodir etilganda omadsizlik yoki

yo‘qotish ehtimoli mavjud bo‘lgan, o‘ziga chorlovchi maqsadga qaratilgan xatti-harakat sifatida qayd etiladi. Bu termin psixologiyada odatda uch mazmunda qo‘llaniladi:

Faoliyatdagi omadsizlik oqibatida vujudga kelgan ko‘ngilsiz holatlar natijasi;
Subyektga yo‘qotish (yutqazish, travma va h.k.) tahdidini tug‘diruvchi harakat;
Xatti-harakatning ikki turi o‘rtasidagi tanlov: e‘tibor jalb etmaydigan, ammo ishonchli;

E‘tiborni tortadigan, ammo natijasi ishonchsiz, ko‘ngilsizliklar keltirib chiqaruvchi. Sotsiologiyada xavf mavjud emas, balki tarixiy, siyosiy va ijtimoiy munosabatlarni idrok etish orqali shakllangan dunyoqarashlar bor degan g‘oya mavjud.

G.V.Osipovning ijtimoiy lug‘atida «xavf» – bu salbiy oqibatlari va natijasi mavhum bo‘lgan situatsion xatti-harakat deb ta’riflanadi. M.A.Gulinaning ijtimoiy ish lug‘atida «xavf» – insonning salomatligi yoki rivojlanishiga muayyan sharoit yoki boshqa shaxslar xatti-harakatlarining salbiy ta’siri sifatida ta’riflanadi. Ijtimoiy ishda “xavf” – bu mag‘lubiyat yoki yetishmovchilik natijasida ijtimoiy ahvoli mo‘tadil bo‘lmagan shaxslarning vaziyat noaniqligini bartarf qilish bilan bog‘liq faoliyati hisoblanadi. Xavf guruhidagi shaxslar – ijtimoiy ahamiyatni yo‘qotish yoki biologiko‘limga olib kelishi mumkin bo‘lgan hayotiy qiyinchiliklarni yolg‘iz yenga olish imkoni yo‘q, ijtimoiy ahvoli barqaror bo‘lmagan shaxslar hisoblanadi. «Xavf guruhiga mansub» bolalar – turli ilmiy tarmoqlarning o‘rganish predmeti hisoblanadi.

Psixologiya, pedagogika, ijtimoiy pedagogika, ijtimoiy ishda «Xavf guruhi»ga mansub bolalar turkumiga kattalar va tengdoshlari bilan munosabatda nizolar kelib chiqadigan, ta’limda qiyinchiliklarni xis qiluvchi, aqliy rivojlanishi oqsaydigan, ijtimoiy moslashuvi qiyin bo‘lgan bolalar kiradi. Bolalarning xavf guruhiga mansub bo‘lib qolishining turli salbiy etiologik ijtimoiy ildizlari mavjud. Asosiy sabablardan biri jamiyat va jinoiy elementlarining inson xayotiga salbiy ta’siriga qarshi bolada voyaga yetmaganligi sababli kurash immuniteti yo‘qligidir. Bolalardagi salbiy omillarni kamaytirish, ularni optimal rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishda mutaxassislarining alohida e‘tibori va kompleks yondashuvi talab etiladi. «Xavf» so‘zi odatda istalmagan holda sodir bo‘lishi yoki bo‘lmasligi mumkin bo‘lgan salbiy voqelik ehtimoli degan ma’noni anglatadi.

«Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunida “ijtimoiy himoyaga muhtoj” bolalar tushunchasi qiyin xayotiy vaziyatda qolgan, davlat va jamiyat tomonidan maxsus himoya qilinishi talab etiladigan, shuningdek: - nogiron odamlar, jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsoni

bo‘lgan; - yetimlar; - ota-ona qaramog‘isiz qolgan; - maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyalanayotgan; - muqim yashash joyi bo‘lmagan; - kam ta‘minlangan oilalar farzandlari; - jinoyat sodir etgan va jinoiy jazoga tortilgan; - zo‘ravonlik va ekspluatatsiya, qurolli to‘qnashuvlar va tabiiy ofatlar qurboni bo‘lgan bolalarga nisbatan qo‘llaniladi. - «Xavf ostida»gi bolalar - muayyan noqulay omillar ta‘sirida biror bir salbiy vaziyatda qolgan bolalardir. 1. Pedagogik nuqtai nazardan «Xavf ostida»gi bolalar asosan, ruhiy va jismoniy salomatligi qarovsiz, uzoq vaqt davomida tarbiya berilmagan yoki noto‘g‘ri tarbiyalangan bolalardir. Noto‘g‘ri tarbiya shakllanishining asosiy omillari - oilaning past madaniy darajasi, otaonalarda pedagogik bilimning yetishmovchiligi, bolalar rivojlanishiningo‘ziga xos jihatlarini e‘tiborga olishni istamaslikdir.

Bunday bolalar aqliy, shaxsiy, intellektual rivojlanish sohalarida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, kattalar va tengdoshlari bilan yetakchi faoliyat bo‘lgan muloqot yetarli darajada tashkilanmagan bo‘ladi. «Xavf ostidagi bolalar» tushunchasiga quyidagilar kiradi:

- rivojlanishida muammolari mavjud, ammo klinik va patologik jihatdan sog‘lom bolalar;

- turli sabablarga ko‘ra ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalar; kam ta‘minlangan, asotsial oilalar bolalari;

- Ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlashga muhtoj oilalar farzandlari;

Ijtimoiy, psixologik va ta‘limga moslashuvchanligi bo‘lmagan bolalar.

Asosiy xavf omili sifatida quyidagilarni belgilash mumkin - Tibbiy va biologik (salomatlik ko‘rsatkichi, irsiy kasalliklar, tug‘ilish jarayonida orttirilgan kasalliklar, ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi nuqsonlar, ona kasalligi) Ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-demografik (ko‘p bolali va noto‘liq oilalar, voyaga yetmagan ota-onalar, ishsiz oilalar, muhojirlar oilalari, muhojirlar). Ijtimoiy-psixologik (oiladagi noto‘g‘ri tarbiya, pedagogik bilimsizlik, oilaviy mojaro, ijtimoiy muhit va boshqalardan begonalashish Pedagogik (ta‘lim muassasalari va ularning psixo-fiziologik xususiyatlarigao‘rganish va boshqa bolalarga nisbatan aqliy rivojlanishi darajasi va tayyorgarlik sur‘ati, ta‘lim uchun motivatsiya yo‘qligi,).

Bolalarning deviant xulqli bo‘lishiga odatda ota-onalarning o‘z bolaliklaridagi muammolari sabab bo‘ladi. Asotsial oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda, odatda, o‘zgalarni tushunish, xamdardlik hissi bo‘lmaydi, ba‘zan bunday holat emotsional “kar”likni keltirib chiqaradi. Bu esa kelgusida bola tarbiyasida mavjud

nuqsonlarni bartaraf etishda mutaxassislar aralashuvi jarayonida bolaning qat’iy qarshilik ko‘rsatishiga olib keladi. Bunday bolalarda aggressiya yuqori, o‘z-o‘ziga ishonch past bo‘lib, bu ularning xayoti davomida saqlanib qoladi. Salbiy psixologik omillar bolalar va o‘smirlar rivojlanishida deviant xulqni keltirib chiqaradi. Ba’zi bolalarda – bu o‘z joniga qasd qilish, jinoyat sodir etishga moyillik, fohishabozlik, giyohvandlikning turli shakllari orqali, boshqa xolda – bu psixiatrik kasalliklar natijasida, uchinchi holatda – kuchli va og‘ir patologik holatlarda namoyon bo‘ladi.

Deviant xulq – bolalarning yoshligidayoq bolalar va o‘smirlar dezadaptatsiyasining turli ko‘rinishlari sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan: boladagi dezadaptatsiyaning kechishi va tabiatidan kelib chiqib patogen, ruhiy-ijtimoiy va ijtimoiy turlarga bo‘lish mumkin. Patogen dezaptatsiya – markaziy asab tizimining funksional buzilishi natijasidagi asab kasalliklari, ruhiy rivojlanishdagi buzilishlar sababli yuzaga keladi. Ruhiy-ijtimoiy dezaptatsiya – bolaning yoshi va jinsining individual psixologik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, rivojlanishida qaysarlik, to‘g‘ri tarbiya berilmaganligi sababli yuzaga keladi. Ijtimoiy dezaptatsiya – boladagi o‘tish yoshida vujudga keladigan o‘smirlik inqirozi oqibatida vujudga keladi. Bolalarning psixik jihatdan o‘shida ta’lim va tarbiya g‘oyatda muhim ahamiyatga ega. Bolalar psixikasining o‘shishi bilan ta’lim va tarbiyaning o‘zaro munosabati haqidagi masalalarni hal etishga urinayotgan nazariyalar hozirda ko‘p topiladi.

Ta’lim va psixik o‘shish bir-biriga yaqin va parallel holda boradi, ya’ni ta’lim-tarbiya bilan psixik o‘shish qadam-baqadam boradi. Bola bilan ishlaydigan o‘qituvchi, biologik omillar bilan emas, balki uning ijtimoiy oqibatlari bilan shug‘ullanadi. Bu bolalarning jamiyatda rivojlanishini va integratsiyasini amalga oshirish demakdir. Bolada “men”i shakllanadi, o‘z qadriyatlarini o‘rganadi. “Ijtimoiy xavf” tipologiyasi tushunchasi mavjud bo‘lib, bunga ob’ektiv yoki subyektiv sabablarga ko‘ra kiyin hayotiy vaziyatlarda qolgan, davlat tizimidagi ijtimoiy xizmatlar yordamiga va ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalar kiradi. Bunday oilalar: - qochoqlar va turar joyidan mahrum bo‘lgan oila; - ko‘p bolali yoki o‘z tarkibida alohida ehtiyojga muhtoj bo‘lgan a’zosi mavjud oilalar; - o‘z tarkibida alohida ehtiyojga muhtoj bo‘lgan farzandi mavjud oilalar; noto‘liq oilalar; - harbiy tez yordam tizimidagi oilalar; ishsiz oila; - harbiy – pudratchilar oilalari; - notinch hududlarda yashovchi oilalar. «Xatarli oilalar» muammosi ham nazariy va ham amaliy jihatidan ijtimoiy ish obykti hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda «muammoli oila» yoki «ijtimoiy xavfi oilalar» degan aniq ta’rifi yo‘q. Shuning uchun turli manbaalarda “kam ta’minlangan”, “destruktiv», «disfunktional», «ijtimoiy xavfli vaziyatdagi» yoki «asotsial oila» tushunchasini

uchratish mumkin. Shunday qilib, pedagogik nuqtai nazaridan «muammoli oila» – past ijtimoiy statusga ega bo‘lgan, muayyan hayotiy funksiyasini bajarolmaydigan oiladir. Bunday oilalarda, bolaning ta’lim-tarbiya olishi qiyinchilik bilan amalga oshiriladi. «Xavf ostidagi» oila – bu farovon bo‘lmagan oila bo‘lib, unda ikki turdagi xavf mavjud. Birinchi turdagi xavf – bu jamiyat uchun tahdid soladigan xavfdir.

Bunday xavf turidagi oilao‘zining qadriyatlari, tartib-qoidalari, bolalar tarbiyasidagio‘ziga xos assotsial yo‘nalishi orqali jamiyatga tahdid soladi. Ikkinchi xavf turidagi oilada oila a’zolarining, ayniqsa bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishi uchun yetarli sharoit bo‘lmaganligi natijasida ijimoiylashuv jarayoni past oilalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar fo‘yxati:

1. “Bolalar va yoshlarning ijtimoiy himoyasi va ta’minoti”o‘quv–uslubiy majmua Namangan-2024
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori “Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazini tashkil etish to‘g‘risida” 07.09.2004 y., 419-son.